

De Sint Nicolai Broederschap in Arnhem

DE SINT NICOLAI BROEDERSCHAP IN ARNHEM

GASTHUIS, PREUVEN EN PASSENDE HULP
SINDS 1351

VALENTIJN PAQUAY

Johan Carel Bierens de Haan (redactie)

Hilversum
Verloren
2021

Deze publicatie is een uitgebreide nieuwe uitgave van *De geschiedenis van de Stichting Sint Nicolai Broederschap te Arnhem. 1351-1993: gasthuis, preuven en hulpbetoon*, dat in 1993 in opdracht van de St Nicolai Broederschap werd geschreven door V. Paquay en dat als uitgave in eigen beheer werd gedrukt door de Walburg Pers te Zutphen. De tekst werd thans door dezelfde auteur uitgebreid met een nieuw hoofdstuk over de sindsdien verstreken periode.

De redactie lag in handen van J.C. Bierens de Haan, die ook de bijschriften, de verantwoording van afbeeldingen, de verklarende woordenlijst, en de registers samenstelde. De beeldredactie werd gevoerd door J. van Eijsden. De nieuwe opnamen werden vervaardigd door H. Wijninga. Deze uitgave is verschenen en verzorgd door Uitgeverij Verloren. Het boek is gedrukt in de letter Garamond bij Drukkerij Wilco te Amersfoort.

Afbeelding op het omslag: St. Nicolaas getekend door Willem ten Haegh (1726) met op de achtergrond een panorama van Arnhem door Julius Gottheil, circa 1855, zie pag. 140 en 307.

ISBN 9789087049034

© 2021 Valentijn Paquay en Sint Nicolai Broederschap, Arnhem
Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

INHOUD

Woord vooraf	9
Doel en opzet	11

DEEL I HET NICOLAASGASTHUIS 1351-1580

INLEIDING	19
Een tijdsbeeld: de Zwarte Dood	19
Een horizon: de stad Arnhem	21
1 DE BROEDERSCHAP	29
Een middeleeuwse broederschap	29
Sint Nicolaas	38
Broederschappen in Arnhem	45
2 HET NICOLAASGASTHUIS	53
De Arnhemse gasthuizen	55
Het Heilige Geesthuis of Nicolaasgasthuis	58
Het gasthuisreglement	65
Aan de Rijnpoort	67
Bij de Velperpoort	70
De Nicolaaskapel	74
De armen in het gasthuis	80
3 DE MATERIËLE BASIS	87
Acquisitie van het vermogen	87
Beheer	95
Administratie	100
4 DE BROEDERS	107
De statuten	107
Het bestuur	112
De maaltijden	113
De leden	116

DEEL II DE HERVORMDE BROEDERSCHAP 1581-1794

INLEIDING	125
Een gespleten samenleving	125
Een panorama van een vesting	128
I DE BROEDERSCHAP HERVORMD	133
De reformatie en de Arnhemse broederschappen	133
Sinterklaas	137
De heroriëntatie	139
2 HET NICOLAASGASTHUIS	145
De sluiting van het gasthuis	145
De Nicolaaskamer	155
3 ZORG VOOR DE ARMEN	165
Alimentaties of preuven	165
Fundaties of gekochte maaltijden	167
Spindingen of uitdelingen	170
Toelagen of giften	176
4 DE FINANCIËLE BASIS	183
Het grondbezit	183
De gelden	192
De rentmeester	194
Het beheer	197
5 DE CLAESBROEDERS	203
Statuten en reglementen	203
Bestuurders en broeders	206
Maaltijden en symbolen	209
Weledelgeboren en hoogachtbare heren	225

DEEL III STICHTING SINT NICOLAI BROEDERSCHAP 1795-1993

INLEIDING	243
Een nieuwe maatschappij	243
Een pluriforme samenleving	245
I NAAR EEN STICHTING	251
Bevochten autonomie	251
Groeiende samenwerking	261
Een nieuw Broederschapshuis	266

2	NAAR VEELZIJDIGE BIJSTAND	283
	Diverse preuven	284
	Uitkeringen in natura	291
	Nicolaasgiften	293
	Studietoelagen	300
	Bijzondere tegemoetkomingen	301
3	HERSCHIKT VERMOGEN	305
	Verdwenen gronden	305
	Groeiend effectenbezit	318
	Een nieuw rentmeesterschap	321
	Wisselende draagkracht	326
	Administratie en archief	329
4	DE NICOLAI BROEDERS	333
	De moderne statuten	333
	De huismeester en secretaris	337
	Het Nicolaasdiner	341
	De Broederkamer	348
	Een notabel gezelschap	359

DEEL IV GEZAMENLIJKE INZET 1980-2019

INLEIDING		371
	Arnhem, hoog en laag	371
	Aan de zijlijn	373
1	DE STICHTING	377
	Statuten en besluiten	377
	Afbrokkelende voorzieningen	377
	Openheid en bekendheid	379
	Uitbreidend werkterrein	382
	Samenwerking en Convenant	382
	Nieuwe terreinen	385
2	BROEDERSCHAP EN BROEDERS	389
	Samenkomsten en vergaderingen	389
	Boerderijtochten	395
	Huismeester en secretaris	396
	Broeders en oud-Broeders	397
	Commissies en taakverdeling	400
	Financiële Commissie: vermogensbeheer	402
	Agrarische Commissie: grondbeheer	403
	Sociale Commissie: steunbeleid	405

3	DRIELEDIGE HULPVERLENING	409
	Oude pijlers in nieuwe vorm	409
	Preuven	409
	Nicolaasgiften	411
	Aanvragen om eenmalige steun	412
	Toekenningen aan instellingen	413
	Toekenningen bij individuele noden	418
4	RENTMEESTER EN BUREAU	423
5	TUSSEN TRADITIE EN TOEKOMST	427
Tabel 4	Ontwikkeling in omvang en exploitatie van het grondbezit 1981-2019	404
Tabel 5	Begroting van de sociale uitgaven 1985-2019	414

BIJLAGEN

Bijlage 1	Stichtingsakte van het Nicolaasgasthuis te Arnhem, 1352	429
Bijlage 2	Eerste statuten van de Nicolai Broederschap, 1387 september 7	433
Bijlage 3	Herziene statuten van de Nicolai Broederschap, 28 december 1550	435
Bijlage 4	Eerste moderne statuten van de Nicolai Broederschap, 1855/1856	439
Bijlage 5	Huidige statuten van de Nicolai Broederschap, 26 augustus 2009	442
Broederlijst	1351-2020	444
Tabellen		457
Tabel 1	Overzicht van fundaties 1387-1579	458
Tabel 2	Overzicht van fundaties 1581-1794	460
Tabel 3	Symbolen van broederschap te Arnhem in de 17de en 18de eeuw	462
Afkortingen		465
Geraadpleegde archieven		467
Literatuurlijst		470
Verantwoording van afbeeldingen		477
Verklarende woordenlijst		484
Register van personen		486
Register van plaatsen en instellingen		498
Nawoord		509

WOORD VOORAF

In 1351 vormde een aantal inwoners van de stad Arnhem op voet van gelijkheid een broederschap met als doel hun minder bedeelde stadgenoten te hulp te komen; zij kozen de Heilige Nicolaas als schutspatroon. Zij stichtten een gasthuis dat binnen de stadsmuren vlakbij de Rijnpoort aan de Rijnstraat lag. Anderhalve eeuw later, circa 1500, verplaatsten zij hun activiteiten naar een nieuw complex gesitueerd op de hoek van de Ketelstraat en de Koningstraat, waar ook weer een eigen kapel, de St Nicolaaskerk, verrees. Gedurende de 16de eeuw verlegden zij hun aandacht naar externe armenzorg en verstrekten zij uit het opgebouwde kapitaal steun aan degenen die dat dringend nodig hadden. Ook nadat de overheid in de twintigste eeuw de taak van dergelijke particuliere armenzorg overnam, blijft het werk van de Sint Nicolai Broederschap toch nodig en verleent zij hulp waar de 'voorliggende voorzieningen niet toereikend zijn'. Er zijn nog altijd vele honderden hulpbehoevende particulieren en instellingen in Arnhem – en inmiddels ook in de omringende gemeenten – die jaarlijks een beroep op de Broederschap doen.

De Nicolai-broeders beschikken nog steeds over een eigen huis aan de Koningsstraat, al vijfhonderd jaar lang op dezelfde plaats. Er was nooit behoefte het stichtingshuis aan te kleden met portretten, wapenschilden of andere representatieve uitingen. De beschikbare middelen zijn altijd ingezet voor de doelstellingen. De broeders hebben hun werk door de eeuwen heen in stilte verricht, zonder daarbij in de openbaarheid te treden. Gelukkig hebben de opeenvolgende broeders en hun rentmeesters het eigen archief altijd zorgvuldig beheerd, met stukken die teruggaan tot de 14de eeuw. In de loop van de 19de eeuw kwam de belangstelling voor de eigen geschiedenis langzaam op gang. Eind jaren twintig van de vorige eeuw stelde broeder mr J.L.C. van Essen drie deeltjes samen over de geschiedenis, op basis van zijn onderzoek in het broederschapsarchief. Deze waren gedurende vijftig jaar de enige bron van informatie voor broeders die zich in hun eigen geschiedenis wilden verdiepen. Daar kwam verandering in toen het archief aan het Arnhemse Gemeentearchief (thans onderdeel van het Gelders Archief) werd overgedragen. In 1978 verscheen een inventaris, samengesteld door drs P.R.A. van Iddekinge, waardoor het archief voor iedere belangstellende toegankelijk werd. Tien jaar later ontstond bij de broeders het plan de eigen geschiedenis nader te laten onderzoeken en te beschrijven. De Nijmeegse historicus drs Valentijn Paquay werd bereid gevonden deze taak op zich te nemen. Het verzoek was 'deze beschrijving te plaatsen in het kader van de geschiedenis van de stad Arnhem waarmee onze Broederschap door de eeuwen heen zo nauw is verbonden'. In 1991 begon hij met archief- en literatuuronderzoek. Prof. dr P.H.D. Leupen, indertijd hoogleraar in de geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Universiteit van Amsterdam, dr J.A.E. Kuys, toenmalig onderzoeksmedewerker aan het Gerard Noodt Instituut te Nijmegen, als-

mede de neerlandicus drs H.G. Aalders te Amsterdam traden daarbij op als adviseurs. Mr C.A.V. Aalders begeleidde het proces namens de toenmalige broeders. In 1993 wist de auteur in buitengewoon korte tijd zijn opdracht succesvol af te ronden met de publicatie van *De geschiedenis van de Stichting Sint Nicolai Broederschap te Arnhem 1351-1993: gasthuis, preuven en hulpbetoon*, dat als eigen uitgave werd gedrukt bij de Walburg Pers te Zutphen, maar dat niet in een handelseditie verscheen. Deze monografie was gedurende de afgelopen vijftintig jaar een onmisbare vraagbaak voor elke broeder en voor menig andere belangstellende. In 2018 kwam het einde van de voorraad hiervan in zicht en richtten de huidige broeders zich wederom tot de heer Paquay, inmiddels gepensioneerd senior-archivist van het stadsarchief van 's Hertogenbosch. Het verzoek was een aanvullend hoofdstuk te schrijven over de ontwikkelingen sinds 1993, wederom tegen de achtergrond van de ontwikkelingen in de stad Arnhem. Ook nu weer is de auteur daarin voortreffelijk geslaagd. De hoofdtekst uit 1993 is – op ondergeschikte redactionele punten na – ongewijzigd gebleven; nieuwe inzichten en gegevens zijn in kaderteksten ondergebracht. Waren bij de uitgave van 1993 drs P.R.A. van Iddekinge en mevrouw C. Seebach van het toenmalige Arnhemse Gemeentearchief in alle opzichten behulpzaam bij het archiefonderzoek, nu vervulde P. Wouters van het Gelders Archief deze rol bij de selectie van passende afbeeldingen uit het archief. Voor het aanvullende hoofdstuk is een leescommissie ingesteld, bestaande uit oud-directeur van het Gelders Archief, prof. dr F. Keverling Buisman, onze rentmeester mr M. Schellingerhout, oud-broeder dr R. Feith en mr D.J. van Dijk namens de huidige broeders. De eindredactie lag in handen van de oudste broeder dr J.C. Bierens de Haan, die ook de digitalisering van de tekst van 1993 controleerde en de registers samenstelde, waarmee de toegankelijkheid van de tekst is vergroot. Voor het bijeenbrengen van de illustraties werd kunsthistoricus drs J. van Eijnden als beeldredacteur aangetrokken; voor nieuwe opnamen in het Broederschapshuis aan de Koningstraat werd een beroep gedaan op de Arnhemse fotograaf H. Wijninga. Uitgever Verloren te Hilversum is bereid gevonden deze publicatie uit te brengen. Aan hen allen spreken wij hierbij onze welgemeende dank uit, aan de auteur in het bijzonder.

De Sint Nicolai Broederschap verleent sinds 1351 hulp in nood aan Arnhemmers en inwoners van de omringende gemeenten, die in benarde omstandigheden zijn beland. Dit boek geeft inzicht hoe de broeders hun werk gedurende 670 jaar hebben verricht. Met de wens dat belangstellenden binnen én buiten Arnhem inspiratie uit het verleden kunnen vinden voor de toekomst, geven wij dit boek in handen van de lezer.

Het bestuur van de Sint Nicolai Broederschap,

E.W. van Valkenburg, huismeester

J.C. Bierens de Haan

F.J.A. van Verschuer

D. Laman Trip

D.J. van Dijk

E.W.A. Alberda van Ekenstein

R.M. van Hasselt

F.W.A. Hooft Graafland

DOEL EN OPZET

Halverwege de 14de eeuw kwam een aantal Arnhemmers samen om zich met elkaar aan een hoger doel te wijden. Zij vormden een broederschap, dat wil zeggen een gezelschap dat op basis van gelijkheid van alle betrokkenen zich inzet voor een ideëel doel. De collectieve fixering op een welomschreven doel verheft de broederschap boven de som van de leden. Zij kenmerkt zich voorts door twee elementen:

a) De leden gaan met elkaar om als waren zij bloedverwante broeders van elkaar. De broeders vormen een kunstmatige familie: 'Als brüderlich wurden Beziehungen kollektiver Art empfunden deren Grundlage eine gesteigerte Ideengemeinschaft bildete die als Gesinnungsgemeinschaft begriffen werden kann' (W. Schieder).

b) Het emotioneel ervaren broeder-zijn krijgt concrete uitwerking in de gezamenlijke maaltijd. Samen eten en drinken is een elementaire sociale omgangsvorm. Oorspronkelijk deelde men hetzelfde eten, dronk uit één beker en at uit één en dezelfde pot. De collectief genoten maaltijd krijgt zo een symbolische lading, die wordt versterkt doordat het aanzitten *inter pares* is omkleed met allerlei eigen regels en gewoonten. De broederschap is een *Speisegemeinschaft*.

Er bestaan wezenlijke verschillen met een vereniging. Deze streeft primair naar realisering van één concreet doel. Het begrip als zodanig en de daarmee overeenkomende institutie is historisch gesproken een recent verschijnsel. De vereniging baseert zich namelijk op het recht van vergadering in een constitutionele (nationale) staat en is daarmee een typisch modern maatschappelijk fenomeen, dat zich in de 19de en 20ste eeuw heeft verbreid. De vereniging haakt in op het individu dat zijn gelijkgezinden zoekt. Het gezamenlijke doel is vaak emancipatoir en van tijdelijke aard. Zodra realisering is bereikt, vervalt het bindend element. Voorheen echter mocht men zich niet zonder meer 'verenigen'. Hoewel toen vergaderingen uitgingen van bestaande groeperingen en zelden gericht waren op veranderingen, werden zij van bovenaf niet zonder meer getolereerd. Achterdocht was de eerste reactie. Geïstitutionaliseerde bijeenkomsten waren milieu- of standsgebonden. Zij kenden in hun doelstelling een complex van belangen en idealen van wereldlijke en religieuze aard. Bijgevolg kennen de oude instituties vaak een traditierijk verleden in tegenstelling tot hun moderne pendanten. Talloze moderne verenigingen verdwijnen even snel als zij zijn opgekomen. Neigen de eerste tot het bewerkstelligen en bevestigen van een eenheid, de laatste kenmerken zich bovenal door versplintering. Gaan de oude instellingen vaak af op kwaliteit en status van de leden en neigen daarom naar een select en homogeen ledenbestand, de vereniging zoekt het vooral in de grote en dus onsamenhangende aanhang.

Het fenomeen broederschap, zoals wij dat in concreto te Arnhem aantreffen in de Nicolai Broederschap, staat op zich zelf als een typisch laat-middeleeuws christelijk gezelschap in een maatschappij die principieel de ongelijkheid tussen mensen als sociaal beginsel hanteerde en ideologisch door de Roomse Kerk werd beheerst. Er zijn parallellen met antropologische cultusgroepen of met solidaire gemeenschappen die historici tijdens de Oudheid en Vroege Middeleeuwen bespeuren, maar van werkelijke continuïteit is geen sprake. Ook later typeren broederlijke omgangsvormen verschillende groeperingen, zoals bij voorbeeld de vrijmetselaarsloge, de doopsgezinde gemeenten of Mozarts *Männerbund* (*Zauberflöte*). De Verlichting tilt het begrip op politiek niveau. Het laatste bestanddeel in de leuze van de Franse Revolutie (Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap) mondt uit in het moderne begrip solidariteit.

De Arnhemse Nicolai Broederschap uit de 14de eeuw bestaat tot op de dag van vandaag en de boven beschreven kenmerken gelden in essentie nog steeds. De Stichting Sint Nicolai Broederschap kan haar geschiedenis inderdaad rechtstreeks terugvoeren tot het boven vermelde initiatief. In haar bijna 675-jarige bestaan mogen de Broeders, zoals zij zichzelf nog altijd noemen, op een historie bogen die zich afspeelt tussen tradities en aanpassingen. Met gevoel voor het verleden houdt de Broederschap intern tradities in stand, maar dat belet de Broeders niet aanpassingen in hun werkzaamheden door te voeren, als omstandigheden zich wijzigen. Dit centrale thema in de geschiedenis van de Broederschap blijkt op bepaalde momenten cruciaal voor het voortbestaan. Op het gevaar af met tradities te breken, vonden vergaande veranderingen plaats. Dergelijke diepsnijdende ingrepen blijken achteraf op menig punt nog ruimte te hebben gelaten voor de erkenning van het verleden.

Drie perioden zijn wezenlijk voor het bestaan en voortbestaan van de Arnhemse Broederschap. Tezamen vormen zij het stramien waarop het volgende historisch overzicht zal worden gebaseerd:

1. In het midden van de 14de eeuw ontstond een zo typisch middeleeuws fenomeen, dat zich op grote schaal in het hele christelijke Europa voordeed. De Arnhemse Nicolai Broederschap zal in die context worden gesitueerd waardoor bijzondere kenmerken aan het licht treden.
2. In de 16de eeuw scheurde Europa in tweeën: een katholiek gebleven en een protestants geworden deel. Vanaf 1581 hebben de hervormingsgezinden in Arnhem de overhand. Zij dwongen de Broederschap afstand te doen van de katholieke signatuur, maar lieten haar verder ongemoeid. Deze ogenschijnlijke tegenspraak zal haar logica blijken te hebben.
3. De 'hervormde' Broederschap kwam opnieuw onder vuur, toen de oude gewestelijke staatsstructuur van de Republiek plaats maakte voor de nationale eenheidsstaat (1795). De door de overheden opgedrongen uniformiteit en controle dreigden de Broederschap in haar bestaansrecht aan te tasten. Het in de 19de eeuw uitgevochten conflict met de Rijksoverheid en het Arnhems stadsbestuur konden de Broeders uiteindelijk in hun voordeel beslissen. Als een erkende sociale instelling bewijst de Broederschap binnen de moderne verzorgingsstaat haar bestaansrecht meer dan ooit.

Studies over de Nicolai Broederschap te Arnhem zijn nauwelijks voorhanden. Meestal roept de voormalige Nicolaaskapel in de stad enige algemene bespiegelingen over de Broederschap zelf op. Aldus gaan diverse topografische beschrijvingen uit de 17de en vooral 18de eeuw te werk. Hun woorden klinken tot in de 20ste eeuw na bij Markus' herinneringen (1907). Zij bewijzen eerder de gebrekkige bekendheid met de geschiedenis van de Broederschap dan dat zij iets bijdragen tot de feitelijke kennis omtrent de eeuwenoude instelling. Jordens (1864), Staats Evers (1884) en Kremer (1886) lichten een tip van de sluier, maar zij allen blijven grotendeels in het spoor dat G. van Hasselt († 1825) omstreeks 1800 heeft uitgezet. Deze studies komen niet uit boven parafraseringen van documenten. Bronnenpublicaties ontbraken tot 1993 zo goed als geheel: de oudste statuten en een nagenoeg complete ledenlijst waren tot dat moment de enige die in een betrouwbare uitgave beschikbaar waren.

Aan deze situatie zijn de Broeders zelf deels debet geweest, want tot 1963 bleef het voor buitenstaanders ontoegankelijk, totdat het Broederschapsarchief in dat jaar werd overgedragen aan het Arnhemse gemeente-archief en daarmee – na verkregen toestemming – raadpleegbaar werd. Daar staat tegenover dat men sinds de 19de eeuw van een eigen geschiedschrijving kan spreken. Enkele Broeders hebben zich historisch actief betoond. In het kader van het hierboven genoemd politieke conflict bracht J. van Hasselt in 1834 aantekeningen uit het stadsarchief bijeen. Bij het vermeende 500-jarige bestaan riep Mr J.U. de Kempnaer tijdens een feesttoespraak in 1884 de geschiedenis voor de confrères in herinnering. De meest uitvoerige inlichtingen echter verschaffen de studies van Mr J.L.C. van Essen uit de jaren 1927 tot 1929. Slechts uitgereikt aan nieuw toetredenden Broeders was de driedelige interne publicatie voor de buitenwereld echter nauwelijks beschikbaar.

Desalniettemin bleek een diepergaande bestudering van de lange geschiedenis mogelijk. De ontsluiting van het Broederschapsarchief in 1978 door P.R.A. van Iddekinge, die in een substantiële inleiding de hoofdlijnen weergeeft, maakte duidelijk dat men te doen heeft met een goed overgeleverd en rijk archieffonds. Belangrijke informatie leveren seriële bestanden over een opmerkelijk lange reeks van jaren, meestal tot op de dag van vandaag; notulen (vanaf circa 1610) en financiële overzichten (vanaf omstreeks 1570). Voorts bleven allerlei cartularia en registers alsmede oorkonden en documenten bewaard, waarvan het belang is gebleken. Deze gunstige situatie is aan twee feiten te danken. Ongewild grote verliezen van het archief bleven de Broederschap bespaard. Door de eeuwen heen besteedden de Broeders zorg aan hun particulier archief. Kostbare stukken werden in een kist of kasten, dozen of blikken opgeborgen. Bij gevaar werd het meer dan eens in veiligheid gebracht. Verdwenen documenten zijn direct vervangen. Inventarissen zijn opgesteld. De uitzonderlijke waarde van het archief komt tot zijn recht, als men zich realiseert dat van alle andere broederschappen in Arnhem nagenoeg alles verloren ging. Hun geschiedenis moet aan de hand van losse fragmenten worden gereconstrueerd. Vergeleken met Arnhemse instellingen waarmee de Nicolai Broederschap raakvlakken had, blijkt zij ook over het best gedocumenteerde bestand te beschikken. Dit neemt niet weg dat er duidelijke lacunes bestaan. Cartularia wijzen op niet meer bestaande charters, waarin de rechten op grond en geld lagen vastgelegd. Rekeningen en protocolboeken van voor de reformatie (1581) zijn er nauwelijks; zij moeten opzettelijk zijn vernietigd. Veel basisadministratie, die informatie had kunnen

bieden over vele, nu raadselachtige details en vooral over de dagelijkse gang van zaken, is er niet meer.

De publikatie van de inventaris in 1978 trok de aandacht van plaatselijke historisch geïnteresseerden met een sterke topografische belangstelling (bij voorbeeld voor boerderijen). De Broeders zochten de publiciteit niet. Af en toe belichtte een artikeltje in de regionale pers het werk en de geschiedenis van de Broederschap. Ik zal hierna de geschiedenis van de Nicolai Broederschap vanaf het begin schetsen en de historische hoofdlijnen tot op de dag van vandaag doortrekken. De continuïteit van de instelling raakt de centrale problematiek die de laatste jaren in de wetenschappelijke discussie leeft. De oude literatuur over broederschappen, vaak van de hand van clericalen, benadrukte het contesterende aspect, *in casu* met de kerkelijke hiërarchie, en zag in deze gemeenschappen inbreuken op de parochiale eenheid. Moderne onderzoekers constateren in de mediterrane wereld frappante voortzettingen van middeleeuwse broederschappen in vrijmetselaarsloges, met andere woorden gemeenschapszin blijkt sterker dan ideologische inhoud. Cathérine Vincent (1988) heeft aan de hand van talloze middeleeuwse broederschappen in Normandië gewezen op het integrerend motief als wezenlijke karakteristiek. De formering van een confrèrie had een stimulerend effect op het laat-middeleeuwse sociale leven.

Sinds het verschijnen van het boek (in november 1993; het manuscript was medio 1992 afgesloten) kreeg de Nicolai Broederschap meer aandacht dan voorheen in regionaal-historische studies. Klaas Bouwer (2008) besteedde een uitvoerig en geïllustreerd hoofdstuk aan haar bospercelen die tot in de 19de eeuw in Oosterbeek lagen. Kunst-historicus Ronald van 't Zelfde (2007) kon de aan het licht gebrachte gegevens over de Arnhemse kunstenaar Herman Breckerveld inpassen in een uitgebreid oeuvreoverzicht.

De huidige Nicolai en wat nu 'De Drie Gasthuizen' heet, hebben gemeen dat zij elk ooit eeuwen lang het beheer over een eigen gasthuis voerden. Een oud kaartenboek van het Catharinae Gasthuis, dat Gerda Leppink publiceerde (1988), raakt de grondbezittingen van de Nicolai overigens nergens, maar haar uitgebreide en gedetailleerde studie (1996) over de eerste vier eeuwen van dit oudste gasthuis in Arnhem geeft nader inzicht van zo'n instelling. Over de Nicolai zelf komen langs deze weg (vol gaten) overigens evenmin nieuwe gegevens boven water. De vroegste geschiedenis van de Nicolai blijft lastig aan te vullen vanuit externe informatie. Alle mogelijke andere vormen van armenzorg in het Arnhemse sinds de Reformatorisch-Staatse periode vinden nog altijd weinig interesse. Een integraal perspectief op sociale zorg gedurende de afgelopen twee eeuwen hier ter plaatse blijft evenzeer een desideratum. Systematische analyse (protopografie) van het collectief aan Nicolai Broeders tijdens de jongste vier eeuwen biedt ongetwijfeld veelbelovende inzichten in de Arnhemse samenleving.

Nog altijd bestaat er geen ander overzicht voor Arnhem op het terrein van middeleeuwse broederschappen, zeker niet in regionale context, dan wat wijzelf in 1993 globaal aftastend konden bieden. Het onderzoek naar het wijd verbreide fenomeen broederschappen heeft de laatste decennia een hoge vlucht genomen. Twee congresbundels markeren de vloed aan publicaties. Min of meer primeur was de *Mouvement confraternel*, zowel in Geneve en in Lausanne (beide in 1987), een Triers congresverslag, verschenen in 2009, biedt een recente balans, onder de invalshoek van sociale in- en

uitsluiting bij alle mogelijke broederschappen. Autoriteiten op dit gebied gaven in navolging van Vauchez (1986/'87) een *status quaestionis*: Catharine Vincent / Parijs voor Frankrijk (1994, 2005), Klaus Militzer (2000) voor het Duitse Rijnland en Paul Trio / Kortrijk samen met Bram van den Hoven van Genderen / Utrecht voor de Nederlanden (2006). Vak-encyclopedieën vatten de jongste stand van zaken samen, bij voorbeeld in de *Enzyklopädie der Neuzeit* II, Stuttgart 2005, kol. 460-464 Bruderschaft (aldaar literatuur). Er bestaat inmiddels een eigen digitaal tijdschrift/mededelingenblad vanuit de Universiteit Toronto dat toch voornamelijk de mediterrane wereld betreft: *Confraternitas* 1 (1989) – heden. Gelijktijdig met de afronding van deze hereditie verschijnt opnieuw een omvangrijke bundel (2019). Onder de bijdragen over heel Europa en daarbuiten wordt ook aandacht besteed aan de Nederlanden.

De hierna volgende geschiedenis van de Nicolai Broederschap beweegt zich tussen een interne en een externe optiek. De Broeders traden op een bepaalde manier naar buiten en stonden bij gelegenheid in contact met de Arnhemse bevolking. Daarnaast gebeurde er veel waarbij alleen de Broeders betrokken waren of waarvan zij alleen op de hoogte waren. Wij streven ernaar voor ieder van de vier hoofdperioden eenzelfde benadering te ontwikkelen door de veelzijdige aspecten onder te brengen bij vier overkoepelende thema's, te weten: de Broederschap als institutie, de externe activiteiten, de materiële en financiële basis en het interne leven van de Broeders.

De maatschappelijke omstandigheden worden als uitgangspunt genomen. De relatie met de stad Arnhem en de bevolking, van hoog tot laag, zal meer bepalend blijken dan een interne chronologie, die hoogstens deelaspecten raakt. Om redenen die hierna duidelijk worden, zullen wij verder ongeacht de verschuivende benamingen, de aanduiding Nicolai Broederschap ofwel kortweg Broederschap aanhouden.